

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ Ш. МОНТЕСК'Є

У статті аналізуються політико-правові погляди видатного представника французького Просвітництва першої половини XVIII століття Ш. Монтеск'є. Надається особиста увага характеристиці теорії поділу державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову – як найбільш прогресивної державницько-правової концепції того часу.

Питання політико-правової ідеології Шарля Монтеск'є є актуальним питанням у наш час в Україні. Насамперед зазначимо зв'язок нашої роботи зі статтею 1 Конституції України, де говориться: «Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою». Основа цієї статті переплітається з поглядами Шарля Монтеск'є. Він вважав доцільним примирити суперечності, що виникли між людьми у суспільстві, і скерувати їх у русло правової форми розв'язання спорів між приватними особами, виконуючи загальну силу або владу, а саме: законодавчу, виконавчу та судову.

Знайомство з роботами Монтеск'є, зокрема, такими, як «Перські листи», «Міркування про причини величі та падіння римлян» (1734 р.), є дуже корисним для сучасних політиків. 1748 року, майже в 60-річному віці, він випустив твір, що приніс йому світову славу, – «Про дух законів» [1]. Ці роботи дуже важливі тому, що в них він здійснив системний огляд своїх політико-правових переконань, створив першу розгорнуту доктрину в ідеології Просвітництва.

Питання розвитку політико-правової Франції у XVIII столітті взагалі розвиваються в роботах Н. Азаркіна [2], В. Гусева [3] тощо [4].

Але детальніший аналіз цих питань потребує подальшої розробки.

Метою даної статті є з'ясування того, як Монтеск'є досліджував політико-правові проблеми, їх аналіз, виявлення особливостей. Нас цікавить, як Монтеск'є систематизував роздрібнені політико-правові знання, розглянувши їх як єдине ціле, складові частини якого перебувають в історичному взаємозв'язку та взаємодії.

Його твори були написані простою, доступною літературною мовою, вони перекладалися та видавалися у різних країнах Європи. До речі, російською мовою його дослідження видавали ще у XVIII сторіччі. Саме в них філософ дав гостру критику абсолютизму, здійснив спробу пояснити походження державного ладу та природи законів, запропонував цікавий, хоча багато в чому абстрактний, план суспільних реформ.

Ш. Монтеск'є розмірковував над проблемами громадянської історії, історії держави та права, побуту та сімейних стосунків, над питаннями економіки, торгівлі, фінансів тощо. Філософ виступав як своєрідний апологет торгівлі. У ній теоретик вбачав наймогутніше джерело збагачення держави та відносин між народами. Найглибше призначення торгівлі Ш. Монтеск'є вбачав у залученні людей до співдружності, миру та злагоди. Між народами, які мають між собою торговельні відносини, підкреслював він, установлюються взаємозалежність, зацікавленість та дружба. З глибоким розумінням реалій економічного життя Ш. Монтеск'є аналізує проблеми розвитку промисловості, техніки та технології, чинники підвищення продуктивності праці, способи (засоби) заохочення промисловості тощо [5].

Але предметом головної уваги філософа було державно-правове будівництво, пошук оптимальних законів, за допомогою яких можна було б забезпечити збалансованість економічних, політичних та соціально-побутових процесів. Закони Ш. Монтеск'є «виводив» передусім з природних (географічних) умов життя народів. Закони, писав філософ, «мають

відповідати ознакам країни, її клімату – холодному, теплому або помірному, характеристикам ґрунтів, їхньому розшаруванню, розмірам, способу життя її народів – землеробів, мисливців чи скотарів, рівню свободи, що допускається державним устроєм, релігії населення, його схильностям, багатству, чисельності, торгівлі, вдачі, звичкам». Філософ вводить також поняття «загального духу народу», що є важливим досягненням соціальної філософії. Характерно, що Ш. Монтеск'є наголошував на об'єктивності законів суспільного життя.

Шарль Монтеск'є був одним з перших, хто розмежував поняття суспільства і держави. Виходячи з цього, він пов'язував появу держави з певним етапом історичного розвитку суспільства. Вчений писав, що головна мета держави – примирити суперечності, що виникли між людьми в суспільстві, і направити їх в русло правової форми розв'язання спорів між приватними особами, використовуючи загальну силу, якщо окремі індивіди не захочуть підкорятися встановленому правопорядку [1, с. 223]. Поділяючи концепцію суспільного договору, мислитель разом з тим розглядає державу не як довільну, а як історично необхідну умову, що визначається об'єктивними факторами суспільного розвитку. В цілому слід зазначити, що для Монтеск'є характерне розуміння фізичного світу як феномену, що має у своїй основі природні причини, частиною якого є і соціальні явища. Разом з тим він підкреслював якісну відмінність суспільства від природи. Монтеск'є не погоджувався з ідеями французьких матеріалістів, які стверджували, що суспільство розвивається за законами, аналогічними законам розвитку природи, тобто суспільні явища є прямим продовженням природних явищ, тільки в інших проявах і якостях. Він вказував на більш складну організацію соціального світу порівняно зі світом природи, заперечував фатальний вплив дії суспільних законів і звертав увагу на вільну волю у вчинках людей [6]. На думку мислителя, саме загальний дух є основою державної влади. Монтеск'є заперечував договірні теорії, які розглядали утворення держави як своєрідну цивільну угоду, де дві сторони (правителі і народи) визначають свої взаємні права і обов'язки. Розумну угоду між народами і правителями Монтеск'є трактував як акт ухвалення основних законів держави, що регулюють їх взаємовідносини. Іншими словами, він обґрунтовував ідею правління законів, а не людей, ідею конституційного правління. Суверен, за концепцією Монтеск'є, зобов'язаний виконувати не тільки природні, а й позитивні закони в державі [7]. Ці погляди, на думку авторів, є актуальними в Україні, особливо напередодні початку передвиборчої кампанії восени 2012 року у Верховну Раду України.

Значну увагу мислитель приділяв формам правління. Він обґрунтував теорію множинності природних форм правління, які відповідають загальному духові нації. В історії держави він виділяв чотири типові форми правління: демократію, аристократію, монархію і деспотію. Центральне місце в розумінні Монтеск'є державного ладу посідає протиставлення поміркованих і непоміркованих форм правління. Демократія, аристократія і монархія, де відносини між правителями і громадянами здійснюються у правовій формі, а державна влада розділена між різними соціальними силами, установами та посадовими особами, які здійснюють взаємний контроль і стримування від зловживання владою та порушення законів, належать до поміркованих форм правління. В непоміркованих формах правління державна влада здійснюється довільно, там немає поділу і розподілу позицій влади, і вона найчастіше концентрується в одній особі, органі або стані. Непомірковані форми правління Монтеск'є характеризує як деспотію. Ідеал держави для мислителя – це вільна держава, що базується на концепції поділу влади. Мета теорії розподілу влади – гарантувати безпеку громадян від свавілля і зловживання влади, забезпечити їхню політичну свободу, зробити право справжнім регулятором відносин між громадянами й урядом.

Аналізуючи поняття свободи, він розрізняє природну і політичну свободу. Перша існує тільки в досуспільному стані; як і рівність, вона – «предмет турботи дикунів» і забезпечується звичаями [8]. На зміну досуспільному станові приходить суспільство як результат природного бажання людей жити в колективі. Але в суспільстві люди втрачають

природну свободу і рівність, оскільки між ними починаються війни, розбрат, боротьба за владу. Щоб покласти цьому край, люди змушені приймати закони, що регулюють відносини між людьми, і створюють державу для управління суспільством. Закони в державі відновлюють свободу і рівність, але останні неминуче набувають політичного характеру і перебувають у тісному зв'язку з правом. «У природному стані люди народжуються рівними, – писав Монтеस्क'є, – але вони не можуть зберегти цієї рівності – суспільство забирає цю рівність у них, – і вони знову стають рівними тільки завдяки законам» [8, с. 196]. Керуючись таким уявленням, Монтеस्क'є так визначав політичну свободу: «Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то у нього не було б свободи, оскільки те ж саме могли б робити й інші громадяни» [1, с. 442]. Зв'язок політичної свободи з правом і його реальним здійсненням мислитель підкреслював, визначаючи також свободу як безпеку громадянина, яка забезпечується наявністю в державі справедливих кримінальних законів. Таким чином, Монтеस्क'є не пов'язував політичну свободу з якоюсь певною формою правління, зокрема з демократією, підкреслюючи, що політична свобода може бути тільки в державі, де всі відносини регулюються правом і де закони панують над волею правителів. У деспотії немає законів, а значить, немає і політичної свободи, там панує свавілля і рабство. Отже, мірою свободи у Монтеस्क'є незмінно виступає право.

Свавілля, зловживання владою впливає з людської природи. «Будь-яка людина, наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку, поки не досягне встановленої для неї межі», – писав мислитель. Тому верховенство права, у концепції Монтеस्क'є, може бути забезпечене лише розподілом влади на законодавчу, виконавчу і судову, з тим щоб «різні влади могли взаємно стримувати одна одну» [1, с. 345]. Законодавча влада у вільній державі є тільки виразом загальної волі. Її головне призначення – сформулювати право у вигляді позитивних законів, обов'язкових для всіх громадян. Найкращим Монтеस्क'є вважав належність законодавчої влади народові; там, де це не може бути реально здійснене через велику кількість народу, ці функції має брати на себе представницький орган. Виконавча влада, згідно з Монтеस्क'є, виступає як виконавчий орган загальної волі держави, поширюється на всіх її громадян. Її функції – виконувати закони, встановлені законодавчою владою. У цьому аспекті вона обмежена за самою своєю природою.

Виконавча влада повинна зосереджуватися в одних руках, оскільки ця «сторона правління майже завжди вимагає швидких дій, виконується краще одним, ніж багатьма» [1, с. 541]. Цю владу можуть здійснювати й інші люди, але тільки не члени законодавчого органу, оскільки в іншому випадку можлива повна втрата політичної свободи. Судова влада «карає злочинців і розв'язує спори приватних осіб» [1, с. 575], тоді як дві попередні влади регулюють і виконують спільні справи держави. Таким чином, свобода і безпека громадян залежить, перш за все, від функціонування судової влади.

Праворозуміння Монтеस्क'є – одна з ключових проблем його концепції. Він був першим, хто у Франції почав розробляти систему правових поглядів, що базувалася на ідеалах Просвітництва і була світською за своїм характером. Право, на його думку, має загальнолюдську цінність, оскільки його мета полягає у свободі, рівності, безпеці і щасті всіх людей. Характерним для праворозуміння Монтеस्क'є є принцип історизму – порівняльно-історичного вивчення і трактування правових явищ. Ця обставина відрізняє вчення Монтеस्क'є від інших природно-правових концепцій, які виводили право з абстрактно зрозумілої природи людини, вічної і незмінної. Крім того, Монтеस्क'є чітко відзначав, що позитивні закони держави не результат свавільної діяльності законодавця, не проста проекція природних законів, що впливають з розумної і вічної природи людини, а результат закономірного впливу факторів суспільного розвитку на правотворчий процес. Ці фактори обумовлюють поведінку законодавця і проявляються у тому, що Монтеस्क'є назвав «духом законів» [9]. Отже, концепції Монтеस्क'є притаманний і соціологічний підхід.

Для успішної законодавчої діяльності правильне визначення «духу законів» – необхідна умова створення розумних позитивних законів, які адекватно відображають справедливе право. Законодавець у концепції Монтеस्क'є – це, перш за все, вчений, дослідник, який керується у процесі створення законів об'єктивними закономірностями, що діють у суспільстві. Заперечуючи свавілля у встановленні законів, Монтеस्क'є вважав, що законодавець має виражати у позитивних законах суспільні відносини, що склалися у суспільстві. Науковець підкреслював, що тільки освічений законодавець, наділений достатньо розвинутими розумовими здібностями, який має знання про цілі, принципи і правила нормотворчості, може адекватно відобразити у своїй діяльності справедливе право в державі [10].

Тому в цілому творча спадщина Монтеस्क'є має визначальний вплив на формування нової і новітньої європейської і світової правової та політичної думки.

Підбиваючи підсумки, можемо констатувати, що спроби Монтеस्क'є розкрити закономірності суспільного життя, встановити причини, які визначають форму держави, були на той час досить прогресивними. Тому саме у наш час в Україні з проаналізованих у даній статті політико-правових поглядів Монтеस्क'є можна застосувати те, що жодна влада не може втручатися в компетенцію іншої, але кожна з них, захищаючи себе від можливого вторгнення, має право контролювати і стримувати іншу владу, запобігаючи перевищенню повноважень, зловживанням і деспотизму. Його система «стримувань і противаг», тобто взаємного врівноваження і навіть протиставлення властей, безсумнівно, спроможна привести політичний та правовий лад України до належного – європейського стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Монтеस्क'є Ш. Избранные сочинения / Монтеस्क'є Ш. ; под ред. М.П. Баскина. – М. : Изд-во политической литературы, 1955. – 799 с.
2. Азаркин Н.М. Монтеस्क'є / Азаркин Н.М. – М. : Юридическая литература, 1988. – 128 с.
3. Гусев В.І. Західна філософія Нового часу : підручник / Гусев В.І. – [2-е вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
4. История политических и правовых учений : учебник / под ред. О.Е. Лейста. – М., 2000. – 216 с.
5. Копейчиков В.В. Історія вчень про державу і право / Копейчиков В.В. – К. : Юрінком-Інтер, 1997. – 192 с.
6. Музика І.В. Історія вчень про державу і право / Музика І.В. – К. : Вид-во Вищої школи права при Ін-ті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 86 с.
7. Дробішевський С.А. Класичні теоретичні уявлення про державу, право і політику / Дробішевський С.А. – К. : Вид-во КДУ, 1998. – 378 с.
8. История политических и правовых учений / под ред. В.С. Нерсесянца. – М. : НОРМА-Инфра.М, 2000. – 352 с.
9. Себайн Дж. Історія політичної думки / Дж. Себайн, Т. Торсон. – К. : Основи, 1997. – 838 с.
10. Філософія / ред. М. Горлач, В. Кремень. – Харків : Форум, 2001. – 654 с.

Е.С. Терзи, Л.Ю. Заставская

Политико-правовые взгляды Ш. Монтеस्क'є

В статье анализируются политико-правовые взгляды известного представителя французского Просвещения первой половины XVIII века Ш. Монтеस्क'є. Уделяется особое внимание характеристике теории разделения государственной власти на три ветви: законодательную, исполнительную и судебную – как наиболее прогрессивной государственно-правовой концепции того времени.

O.S. Terzi, L.Yu. Zastavskaya

Political and Legal View of Charles Montesquieu

The article analyses the political and legal views of the prominent representative of the XVIII century French Enlightenment Charles Montesquieu. Particular attention is paid to the characteristic of the theory of dividing the state power into 3 branches, i.e. legislative, executive and judicial, as the most progressive concept of state and law development of that time.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2012.